

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.ф.н Татяна Иванова Ичевска, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”, Филологически факултет, Катедра по ИЛСЛ за дисертационен труд, представен за придобиване на образователната и научна степен „Доктор”

Със заповед № РД-38-81 | 11.2.2025 на Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски” (СУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Цивилизация и национална култура. Творчеството на Алеко Константинов в контекста на българската литература от втората половина на XIX век” за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология.

Автор на дисертационния труд е Димитър Самуилов Бурла – докторант към катедра *Българска литература* с научен ръководител проф. д.ф.н. Валери Стоилов Стефанов от ФСФ, Софийски университет.

1. Данни за дисертанта.

Димитър Бурла завършва Българска филология в СУ „Св. Климент Охридски”. От 2002 г. е докторант по „Българска литература от Освобождението до наши дни” към катедра „Българска литература”. Работил е като учител в Италианския лицей, в ЧСОУ „Евростар”, в 31. СУЧЕМ „Иван Вазов” и като преподавател по литературно творчество в Елина-АВ ЕООД и Фрея стил ЕООД. Участвал е с доклади в редица национални научни форуми.

2. Данни за дисертацията и автореферата.

Дисертационният труд на Димитър Бурла се състои от 318 стр. (с библиографията), като е съставен от увод, четири глави и заключение. В увода Бурла мотивира своя избор на тема и задава параметрите на проблемно-тематични полета, в които ще се движат неговите наблюдения. Очертан е и теоретичният фундамент, върху който се полага изследването (постановки на Цветан Тодоров, Люк Фери, Андре Конт-Спонвил, Чарлз Тейлър, Юрген Хабермас и ред.др.), като с особено внимание още тук са обговорени онези базови понятия, с които се бори във всички глави на дисертацията: „цивилизация”, „модерност“, „нация“, „национална култура“, „идентичност“. Бурла уточнява, че в центъра на вниманието му ще бъде най-вече творчеството на Алеко Константинов, но поставено в един доста широк контекст – на българската литература и култура от втората половина на XIX век. Убедително е обосновано и превръщането на „Бай Ганьо” в своеобразен изследователски фокус – именно в този текст в най-голяма степен отзвучават полемичните критически, публицистични и

литературнохудожествени гласове около изборите, пред които е изправена нашата култура: традиционно и/ли модерно, родно и/или европейско, национално и/или универсално, едновременно с това Алековият текст се вписва и в не по-малко важния дебат за нуждата от промяна в ценностните ориентири на българина. „Бай Ганьо” по особен начин засреща възрожденските представи за нацията и човека с модерните визии за тях (от края на XIX и началото на XX век), дописвайки конструирания още през Възраждането разказ за европеизирането на българина и българския свят, за опитите им да се приобщат към универсалните ценности на европейската цивилизация. Макар на това да е посветена отделна глава, още в увода Бурла обръща внимание на съществуващите разнородни разбираня за цивилизация, като проследява как се променя представата за нея в европейската културна традиция. След като очертава теоретичните рамки на понятието „цивилизация”, той се спира на функционирането на това понятие (с всичките му производни и/ли синоними) в българската литература и култура от втората половина на XIX век, като много уместно отбелязва, че в мрежата от художествени, публицистични и критически текстове то доста често се пресича с категориите свое – чуждо, родно – универсално, посредством които българската модерност изгражда и мисли себе си.

В първа глава „Идеята за цивилизация“ Бурла се нагърбва със задачата да покаже, че представата за „цивилизация“ е централна при осмислянето на европейската модерност. С изключителна прецизност той проследява значенията и употребите на идеята за цивилизация – от Античността до XVIII век, когато се оформя и самият неологизъм „цивилизация”, като отбелязва, че до края на XIX век представите за цивилизация и култура често се кръстосват, което обяснява и сблизаванията и раздалечаванията на двете понятия през годините. Като стъпва върху текстове на Н. Елиас, Л. Февр, Е. Бенвенист, Ж. Старобински, Ф. Бродел, Е. Михайловска, Цв. Тодоров, Х.-Ю. Люзебринк и др., Бурла показва, че сложността при дефинирането на понятието „цивилизация”, както и противоречащите си (понякога) значения, които се влагат в него, произтичат както от употребата му в различни исторически и културни контексти, така и от спецификата на отделните европейски езици. Открити и коментирани са вижданията на Пол Рикьор и Цв. Тодоров, според които цивилизацията предполага не заличаването, а запазването на многообразието на различните култури в модерния свят. Напълно основателно в края на първа глава е направено обобщението, че с понятието „цивилизация“ трябва да се назовава и мисли както конкретното състояние на дадено общество, достигнато в хода на историческото развитие, така и процесът, който води до това състояние. Въпреки че оценявам прецизността на направеното, ми се струва, че дисертантът би могъл да обгледа още веднъж (и дори да стегне) наблюденията си в тази

глава, за да избегне преповтарянето на определени постановки от първата подчаст („Цивилизацията – големият разказ на модерността“) във втората („История и употреби на идеята за цивилизация“) и шестата („Цивилизацията – „факт“ и „идеал“).

Във втора глава „Цивилизацията, пътят към Европа и раждането на нацията“ се разглеждат начините, по които в българската литература и култура от втората половина на XIX век бива усвоявано понятието „цивилизация“, както и механизмите на включването му в големия проект за изграждане на българска националната идентичност и култура. За целта Бурла обговаря голям брой текстове на възрожденски и следосвобожденски автори, които не просто дават свое тълкувание за цивилизация, но се опитват да изведат и нейните същностни черти, както и да мотивират българина да се включи в хода на започналия общочовешки прогрес. Открито е присъствието на Европа като част от идеята за цивилизация, като е обърнато внимание и на особения начин, по който интелигенцията ни възприема нейния образ, полагайки го между идеално-утопичното и действителното. Това ясно се вижда от текстовете на автори като Анастас Кипиловски, Д. Войников, Л. Каравелов, Хр. Ботев и др., които проблематизират идеализираната представа за свръхценното европейско. Паралелно с това са посочени и другите места на прогреса и модерността (Америка и Япония), с които боравят публицистичните и художествените творби от посочения по-горе период.

Обърнато е внимание на обстоятелството, че в български контекст доста често се сблъскват мода и цивилизация, макар те да обозначават различните пътища за усвояване на модерния свят. През текста на Д. Войников „Криворазбраната цивилизация“ са изведени две същностни представи за модата: тя е (може да бъде) обратното на цивилизацията, т.е. криворазбрана цивилизация, но и част от цивилизацията, но въплъщаваща единствено нейната деструктивна мощ. Изследвайки сблъсъка *криворазбрана – истинска цивилизация* в различни публицистични и художествени текстове, дисертантът посочва, че „истинската цивилизация“ е видяна от нашите автори не като нещо налично тук и сега, а като идеал, към който българският народ трябва да се стреми, а също и като самия процес, който води до постигането на този идеал. Посредством анализите на произведения на Д. Войников, Тодор х. Станчев, П. Р. Славейков е направен и изводът, че опасностите, които крие новото време за човека, произтичат не само от „криворазбирането“ на модерността, но са следствие и от нейната амбивалентна природа. Отново чрез конкретни текстове са коментирани механизмите на усвояване на модата у нас – преобличането, преименуването, допълването на речника с модерни думи. С оглед на това обстойно са анализирани преображенията на поевропейчения Бай Ганьо, прочетени от дисертанта като симптоматични за неразбирането на същностните предпоставки и измерения на процеса на цивилизоването.

Бурла не подминава и още един много съществен момент, който касае българската представа за цивилизация – т.нар. „женски въпрос“, разноречията по който ясно показват несъответствията между нашите и модерните европейски нагласи не само за жената, но и за човека изобщо.

Не на последно място, тази глава осмисля и проблема за изграждането на националното самосъзнание, което включва в себе си едновременно желанието да бъдат усвоени в пълнота чуждите цивилизационни модели, които ще ни помогнат да бъдем приети и признати от другите нации, и страха от изчезването на традиционно българските ценности. Бурла обръща внимание и на специфичното функциониране на категориите свое и чуждо в процеса на националното ни обособяване – своето се мисли колкото в опозиция с чуждото, толкова и като сбор от мисловни и поведенчески ритуали, които трябва да бъдат надмогнати, за да се доближим до утопичните представи за цивилизация, модерност и прогрес.

Изследователското внимание в трета глава – „Цивилизацията и желанието да бъдеш друг“, е центрирано върху проблема за изграждането на личностната идентичност. Бай Ганьо е видян като най-известното лице на един нов тип герой в нашата литература – т.нар. „съвременен българин“, чийто образ обаче започва да се сглобява още в произведенията на П. Р. Славейков, Л. Каравелов, Ив. Вазов, М. Георгиев, Т. Влайков. Този герой е репрезентативен за промените, които стават с българското общество при докосването му до модерността и нейното усвояване. Бурла отчита и промяната в топосите, в които започва да се изявява съвременният българин – не толкова в дома, колкото в кафенетата, „академиите“, салоните, в които, скрит зад различни маски, демонстрира самочувствие и власт. Паралелно с този образ обаче в литературата ни се създава и друг – на човека, който макар да гледа критично на традицията, не е отчужден нито от нея, нито от родното, а е ангажиран с проблемите му. Неслучайно Бурла отбелязва, че все по-важен в литературата ни става въпросът за свободния избор на индивида – какъв иска да бъде в обществото, пред другите и пред себе си, а направеният избор предопределя и разнородността на конфликтите, в които се оказва въввлечен.

В работата е обърнато внимание на обстоятелството, че цивилизацията не е равна само на социален и икономически напредък, тя предполага нравствен прогрес, казано с други думи, цивилизован е този индивид, който споделя универсалните морални ценности и зачита човешкото достойнство. През „Бай Ганьо“ добре е показано неразбирането именно на този аспект на цивилизоваността – в Алековата творба на преден план е изведено нежеланието за съобразяване с правилата на модерната публичност, с благородните нрави, с обществените норми и представи за Другия, всевъзможни жестове, които накърняват чуждото достойнство.

В текста виждаме и проявления на т.нар. уродливи деца на цивилизацията – вежливия подлец и полуобразования човек. Не на последно място, чрез Алековия текст дисертантът проследява и формирането на новия тип взаимоотношения между сънародници и проявленията му в домашна и в чужда среда.

Произведенията на Алеко и Вазов позволяват да се види оформянето на новата концепция за индивида, който има свободата да се отдели от своята социална среда, да отхвърли вменяваните му до този момент роли, да сменя различни маски. Подобно поведение произтича и от налагащата се в тях представа за обществото като театър. Както отбелязва Бурла, процесите на модернизация и цивилизация са особено интензивни в столицата, където в най-голяма степен може да се усети фалшът в общуването и израждането на традиционните ценности. Попадането под властта на страстите, при което най-често видимо и същностно се разминават, се осмисля в дисертацията посредством метафорите за маската и маймуната. Разглеждайки различни аспекти на „маймунското подражание” в художествените текстове, дисертантът прокарва идеята, че изобличаването на подражателността в литературата ни всъщност има за цел да утвърди необходимостта от рационално познание, което би гарантирало истинската човешка свобода и автономност. Подробно е обговорена и прелъстителната същност на модерността, образни конкретизации на която в литературата ни са Дяволът и Дон Жуан. Направени са интересни паралели с фигурата на Бай Ганьо, който, също като тях взривява с действията си традиционните представи за обществен ред и морал.

Спирайки се на епизода с любовната история на сестрата на Бай Ганьо, Бурла достига до важни наблюдения относно досещането на нашата литература за модерното разбиране за любовта – като свободен избор, който не се съобразява с родови и/ли национални условности. В последната подчаст дисертантът осмисля и такива важни измерения на модерността, каквито са свободното време, играта и празникът.

С оглед на евентуално бъдещо издаване на дисертацията като книга се изкушавам да предложа на дисертанта известно прекомпозиране на тази глава – лично на мен ми се струва по-уместно определени части от нея (за маймуната, Дявола, Дон Жуан) да бъдат включени в предходната глава, което би придало още по-голяма плътност и перспектива на наблюденията му около криворазбирането на модерността в родна среда.

В четвърта глава „Цивилизацията, или светът на образованите народи“ е анализиран процесът на четенето, тъй като то играе важна роля при формирането на модерната – индивидуална и национална – идентичност. Разгледани са редица публицистични текстове на П. Р. Славейков и А. Константинов, в които науката и просветеността се схващат като

най-мощното средство за насочването на света по пътя на прогреса и за утвърждаването на модерна национална култура. В български контекст (посредством текстове на Богоров, Кипиловски, Каравелов) навлизането в модерността е показано като преход от четенето на религиозни към четенето на светски по своето съдържание книги. Спецификите на този преход са изведени и посредством аналитичното вглеждане в творби като „Записки по българските въстания”, „Българският Кавур“ (З. Стоянов), „Чичовци” и „Под игото” (Ив. Вазов). Специално внимание е обърнато на Алековото възприемане на книгата – като елемент от едно непрекъснато разрастващо се знание, както и като знак за наличието на модерна национална култура. Посредством описанията на библиотеките и книжарниците – у нас и в чужбина, и чрез заглавията на книгите, които носят пътуващите за Европа българи, Алеко недвусмислено прокарва идеята, че книгите и четенето са сигурните средства, които могат да доведат до смяна в светоусещането и в морала на българина.

Налагането на нов светоглед е невъзможно без образование и възпитание. Коментирайки редица статии на възрожденски и следосвободенски автори, Бурла откроява обстоятелството, че макар и двете да са в основата на процеса на цивилизацията, те често се намират в опозиция, която подчертава заложените в модерността напрежения между социалното и нравственото начало, както и разминаването между универсалното знание и конкретните му приложения в български контекст. Както в художествените, така и в публицистичните текстове недвусмислено се налага представата, че само когато образованието и знанието бъдат положени върху нашата културна традиция, могат да изиграят спасителна за българина роля.

Промените, които настъпват в нашата литература с проникването на идеите на модернизма, извикват и интересната съпоставка, направена от Бурла, между творби на Алеко Константинов и Яворов, в които на проблематизиране е поставен въпросът за загубата на ценностите в модерния свят.

Заключението на дисертацията обобщава наблюденията в отделните глави, като още веднъж подчертава важноста на текст като „Бай Ганьо”, в който се случва провокативната среща на просвещенските идеи за нуждата от цивилизация и модерните идеи от края на XIX и началото на XX век, провокиращи усъмняването в много от представите и идеалите на предходните десетилетия.

Авторефератът, който се състои от 50 стр., адекватно отразява структурата, съдържанието и тезите на дисертационния труд.

3. Научни приноси.

Изцяло приемам формулираните от докторанта приноси на работата.

В допълнение бих искала да кажа още няколко неща. Избраният от Бурла ракурс – да се очертае културният и литературноисторическият контекст, в който се вписват творбите на Алеко, и в частност „Бай Ганьо”, позволява не само да се обгледа в пълнота разказът за българската цивилизация, но и да бъдат прочетени от друга гледна точка многократно коментирани от изследователите творби и да се допълнят вече наложени за тях тези в литературнокритическото пространство.

Сред достойнствата на дисертационния труд трябва да споменем изключително задълбочените наблюдения на Бурла върху начините, по които функционират образите на маймуната и Дявола както във възрожденските творби, така и в „Бай Ганьо”, върху крехката граница между промяна и подмяна, прекриването на която лесно превръща подражателя както в жертва, така и в удобно оръжие на сатаната изкусител.

Като сполука на текста бих посочила направеното от Бурла нетрадиционно сдвояване на образите на Бай Ганьо и Дон Жуан, посредством което се проблематизира както въпросът за свободата на индивида сам да изгражда/ измисля своите образи в обществото, да се крие зад всевъзможни маски и роли, така и представата за позволеното и забраненото в любовта.

Като приноси бих посочила и наблюденията на дисертанта върху дейностите, с които героите в българската литература запълват свободното си време и чрез които постигат удоволствие и/ли себереализация, върху мястото на празника в човешкото съществуване и върху играта като форма на забавление, но и на изкусно манипулиране.

Много продуктивно ми се струва и паралелното четене на творби като „В часа на синята мъгла” и „Мисли по Коледа”, което позволява на Бурла през една неочаквана призма да проследи трансформирането на ключови за литературата ни понятия, ускорено от навлизането на идеите на модернизма.

Не на последно място искам да отбележа уменията на дисертанта да улавя и разчита важни елементи от микро- и макроравнището на анализирани от него текстове, да задава въпроси, да се усъмнява както в утвърдени философски и литературнокритически постановки, така и в собствените си тези.

4. Публикации и участия в научни форуми.

В автореферата са посочени 12 публикации по темата, които засягат различни аспекти от разглежданата в дисертацията проблематика.

5. Заключение.

Имайки предвид качествата на предложения задълбочен дисертационен труд, убедено препоръчвам на уважаемите членове на научното жури на Димитър Бурла да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор”.

Пловдив,
23. 04. 2025 г.

Изготвил рецензията:
Проф. д.ф.н. Татяна Ичевска